

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فقہ

سطح ۲

درس ۲۰

استاد: حجت‌الاسلام والمسلمین امینی

آموزشیار: آقای حججی

مقدمه

در درس‌های گذشته بحث شکایات نماز را آغاز نمودیم، شک‌هایی که باعث بطلان نماز می‌شود را ذکر کرده و مستندات آن را مورد نقد و بررسی قرار دادیم.

شک بین دو و سه و شک بین سه و چهار در نمازهای چهار رکعتی از شک‌هایی هستند که باعث بطلان نماز نخواهند شد، بحث و بررسی ادله آن نیز در بحث قبلی گذشت.

در بعضی از احکام شکایات نماز اشاره شد که مکلف باید نماز احتیاط بخواند و نمازگزار بین قیام و جلوس در انجام نماز احتیاط مخیر است. در ابتدای این درس به بحث از دلیل اختیار مکلف در انجام نماز احتیاط به صورت نشسته یا ایستاده خواهیم پرداخت.

حکم شک بین دو و چهار، شک بین دو و سه و چهار و حکم شک بین چهار و پنج بعد از سجده و در حال قیام از دیگر احکام شکایات نماز است که در ادامه مباحث این درس آن را مطرح خواهیم کرد.

حکم ظن در عدد رکعات و افعال نماز و بررسی مستندات آن پایان بخش مباحث این درس ما خواهد بود و با بررسی آن بحث احکام شکایات نماز را به پایان خواهیم رساند.

متن عربى

١٤- و اما التخيير فى ركعة الاحتياط بين الجلوس و القيام، فهو للجمع بين الصحيح المتقدم و صحيحة زرارة عن أحدهما عليهما السلام: «... إذا لم يدر فى ثلاث هو أو فى أربع قام فأضاف إليها أخرى و لا شىء عليه و لا ينقض اليقين بالشك و لا يدخل الشك فى اليقين» و المراد من قوله عليه السلام: «قام...» هو القيام الى ركعة أخرى منفصلة لا متصلة لقضاء المذهب بذلك.

١٥- و اما حكم الشك بين الثنتين و الأربع بما تقدم، فلعوم موثقة عمّار المتقدمة و صحيحة زرارة عن أحدهما عليهما السلام:

«... من لم يدر فى اثنتين هو أو فى أربع قال: يسلم و يقوم فيصلّى ركعتين ثم يسلم و لا شىء عليه» و غيرها.

١٦- و اما اعتبار اتمام الذكر الواجب، فلانه بدونه لا يحرز اتمام الأوليتين.

١٧- و اما ان حكم الشاك بين الثنتين و الثلاث و الأربع ما ذكر، فلصحيح عبد الرحمن بن الحجاج عن أبى إبراهيم عليه السلام: «قلت لأبى عبد الله عليه السلام: رجل لا يدرى اثنتين صلى أم ثلاثا أم أربعا، فقال: يصلّى ركعتين من قيام ثم يسلم ثم يصلّى ركعتين و هو جالس»

١٨- و اما حكم الشاك بين الأربع و الخمس بعد ذكر السجدة الأخيرة، فلا يمكن استفادته من عموم موثقة عمّار بل يدلّ عليه صحيح أبى بصير عن أبى عبد الله عليه السلام: «إذا لم تدر خمسا صلّيت أم أربعا فاسجد سجدتى السهو بعد تسليمك و أنت جالس ثم سلّم بعدهما» و غيره. و التقييد بما بعد ذكر السجدة الأخيرة لاستظهاره من التعبير بالفعل الماضى «صلّيت».

١٩- و اما ان الشاك بين الرابعة و الخامسة الخمس حالة القيام يلزمه ما تقدم، فلان الشك مادام كذلك فلا يصدق عنوان: «خمسا صلّيت أم أربعا» بل يصدق عنوان: «ثلاثا صلّيت أم أربعا». الوارد فى صحيح الحلبي المتقدم فى الرقم (١٣) فيلزم هدم القيام و التسليم و تطبيق حكم الشك بين الثالثة و الرابعة.

٢٠- و اما ان الظنّ بعدد الركعات بحكم اليقين، فلصحيح صفوان عن ابى الحسن عليه السلام «إن كنت لا تدرى كم صلّيت و لم يقع وهمك على شىء فاعد الصلاة»

فأنه يدلّ على حكمين: وجوب العمل على طبق الوهم، اى الشك، و وجوب الإعادة عند الشك المتساوى، غايته يلزم تقييد الثانى بغير المشكوك المتقدمه لخروجها بالمقيّد.

و اما ان الظنّ فى الأفعال هو بحكم الشك، فباعتبار أن الشك لغة هو بمعنى خلاف العلم و تخصيصه بالمتساوى اصطلاح خاص لا معنى لتحميله على النصوص الشرعية. كما ان تخصيصه بذلك فى باب الركعات هو للدليل الخاص.

دلیل تخییر در نماز احتیاط^۱ بین قیام و جلوس

۱. در بسیاری از احکام شکیات نماز «نماز احتیاط» مطرح شده است احکام و چگونگی این نماز را طی مسائلی طبق فتاوی حضرت امام «ره» مورد بررسی قرار می‌دهیم:

مسئله اول: کیفیت نماز احتیاط

۱- کسی که نماز احتیاط بر او واجب است، باید بعد از سلام نماز، فوراً آنرا بجا آورد.

۲- نماز احتیاط به این صورت است که شخص پس از نیت نماز احتیاط، تکبیر می‌گوید و سوره حمد می‌خواند و پس از آن به رکوع می‌رود و سپس دو سجده را بجا می‌آورد.

پس اگر یک رکعت نماز احتیاط بر او واجب است بعد از دو سجده، تشهد بخواند و سلام دهد و اگر دو رکعت نماز احتیاط بر او واجب است، بعد از دو سجده، یک رکعت دیگر مثل رکعت اول بجا آورد و بعد از تشهد سلام دهد.

۳- نماز احتیاط، سوره و قنوت ندارد.

مسئله دوم: برخی از شرایط نماز احتیاط:

۱. نیت آن بر زبان نیاید.

۲. نماز احتیاط باید آهسته خوانده شود.

۳. بنا بر احتیاط واجب، سوره حمد و بسم الله آنرا نیز باید آهسته خواند.

مسئله سوم: اگر قبل از خواندن نماز احتیاط بفهمد نمازی را که خوانده درست بوده، لازم نیست نماز احتیاط بخواند و اگر در بین نماز احتیاط بفهمد، لازم نیست نماز احتیاط را تمام کند.

مسئله چهارم: چنانچه قبل از خواندن نماز احتیاط، بفهمد رکعت‌های نماز او کم بوده:

۱. اگر بعد از نماز، کاری را که نماز را باطل می‌کند (مانند انحراف از قبله)، انجام نداده باشد، باید بلافاصله آنچه را که از نماز نخوانده است، بخواند و برای سلام بی جا، دو سجده سهو بجا آورد.

۲. اگر بعد از نماز، کاری را که نماز را باطل می‌کند، انجام داده باشد، مثلاً پشت به قبله کرده باید نماز را دوباره بخواند.

مسئله پنجم: اگر در بین نماز احتیاط به مقدار کسری نماز پی ببرد:

اگر در بین نماز احتیاط بفهمد که کسری نماز او بیشتر، یا کمتر از نماز احتیاط است، در صورتی که نتواند نماز احتیاط را مطابق کسری نمازش تمام کند، باید آنرا رها کند و رکعات کسری نماز را بجا آورد و بنا بر احتیاط واجب، نماز را نیز دوباره بخواند.

مثال: اگر در نماز خود شک کند که سه رکعت خوانده، یا چهار رکعت، پس از این که بنا را بر چهار گذاشت و نماز را تمام کرد و مشغول دو رکعت نماز احتیاط نشسته شد، به یادش آمد که نمازی را که خوانده بود، دو رکعت بود، در اینجا چون نمی‌تواند دو رکعت نماز احتیاط نشسته او را (که به منزله یک رکعت است)، به جای دو رکعت ایستاده حساب کند، به احتیاط واجب، باید نماز احتیاط نشسته را رها کند و دو رکعت کسری نمازش را بخواند و نماز را هم دوباره به جا آورد.

مسئله ششم: اگر بعد از نماز احتیاط به مقدار کسری نماز پی ببرد:

الف: اگر بعد از نماز احتیاط بفهمد که کسری رکعات نمازش به مقدار نماز احتیاطی بوده که خوانده، نماز او صحیح است. به عنوان مثال نماز گزار در شک بین سه و چهار، بنا را بر چهار گذاشت و پس از آن یک رکعت نماز احتیاط خواند و بعد از آن به یادش آمد که نمازی را که خوانده بود سه رکعت بوده و یک رکعت که به مقدار نماز احتیاط است، کم داشته است نمازش صحیح است.

ب: اگر بعد از نماز احتیاط بفهمد که کسری نماز او کمتر از نماز احتیاط بوده است (مثلاً در شک بین دو و چهار، دو رکعت نماز احتیاط خوانده و بعد از آن به یادش آمده که نمازی را که خوانده بود، سه رکعت بوده، یعنی نماز او یک رکعت کم داشته در حالی که او دو رکعت نماز احتیاط خوانده است)، باید کسری نماز را متصلاً و بلافاصله جبران کند و نماز را هم دوباره بخواند.

ج: اگر بعد از خواندن نماز احتیاط بفهمد که کسری نماز او بیشتر از نماز احتیاط بوده است (مثلاً در شک بین سه و چهار، یک رکعت نماز احتیاط خوانده و بعد از آن به یادش آمده است که نماز را دو رکعتی خوانده بود، یعنی نماز او دو رکعت کم دارد، در حالی که او یک رکعت نماز احتیاط خوانده است):

۱. در صورتی که بعد از نماز احتیاط، کاری را که نماز را باطل می‌کند انجام داده باشد، (مثلاً پشت به قبله کرده) باید نماز خود را دوباره بخواند.

۲. اگر بعد از نماز احتیاط، کاری را که نماز را باطل می‌کند انجام نداده باشد، باید دو رکعت کسری نماز خود را بجا آورد و اصل نماز را نیز دوباره بخواند.

مسئله هفتم: اگر بعد از نماز احتیاط در شک بین ۲ و ۳ و ۴ بفهمد دو رکعت خوانده بود

اگر بین دو، سه و چهار شک کند و پس از خواندن دو رکعت نماز احتیاط ایستاده، یادش بیاید که نماز خود را دو رکعت خوانده است، خواندن دو رکعت نماز احتیاط نشسته که در دستور چنین شکی قرار دارد، لازم نیست.

مسئله هشتم: اگر در نماز احتیاط بفهمد سه رکعت خوانده بود:

۱. اگر بین سه و چهار رکعت شک کند و در بین نماز احتیاط (دو رکعت نشسته یا یک رکعت ایستاده)، یادش بیاید که سه رکعت خوانده بود، باید نماز احتیاط را تمام کند و نماز او صحیح است.

۲. اگر بین ۲ و ۳ و ۴ رکعت شک کند و در وقتی که دو رکعت نماز احتیاط ایستاده را می‌خواند، قبل از رکوع رکعت دوم به یادش بیاید که نماز خود را سه رکعت خوانده، باید بنشیند و نماز احتیاط را یک رکعتی تمام کند و بنابر احتیاط مستحب نماز را نیز دوباره بخواند.

مسئله نهم: شک در خواندن نماز احتیاط

چنانچه شک کند که نماز احتیاطی را که بر او واجب شده بود، بجا آورده یا نه:

الف: اگر وقت نماز گذشته است، به شک خود اعتنا نکند.

ب: اگر وقت نماز باقی است:

۱. در صورتی که مشغول کار دیگری نشده و از جای خود برنخاسته است و کاری هم مثل انحراف از قبله که نماز را باطل می‌کند انجام نداده، باید نماز احتیاط را بخواند.

۲. اگر مشغول کار دیگری شده یا کاری را که نماز را باطل می‌کند بجا آورده است یا بین نماز و شک او زیاد طول کشیده است، احتیاط استجابی آن است که نماز احتیاط را بجا آورد و نماز را نیز دوباره بخواند اگر چه می‌تواند بنابر انجام نماز احتیاط گذارد و بر همان اکتفا نماید.

مسئله دهم: شک در انجام یکی از کارهای نماز احتیاط: چنانچه در بین نماز احتیاط، در یکی از کارهای آن شک کند:

۱. اگر محل آن کار نگذشته باشد، باید آنرا بجا آورد.

۲. اگر محل آن گذشته باشد، نباید به شک خود اعتنا کند.

مثال: اگر در بین نماز احتیاط شک کند که سوره حمد را خوانده یا نه، چنانچه به رکوع نرفته باشد (یعنی از محل خواندن سوره حمد نگذشته است)، باید سوره حمد را بخواند ولی اگر به رکوع رفته باشد، نباید به شک خود اعتنا کند.

مسئله یازدهم: هر گاه در شماره رکعات نماز احتیاط شک کند:

۱. اگر طرف بیشتر شک، نماز را باطل نمی‌کند (مثلاً شک کرده است که دو رکعت خوانده یا چهار رکعت)، بنا بر اکثر (یعنی طرف بیشتر شک) می‌گذارد و نماز را تمام می‌کند.

۲. اگر طرف بیشتر شک، نماز را باطل می‌کند، بنابر کمتر گذارد و احتیاط مستحب آن است که نماز احتیاط را دو باره بخواند و بعد از آن اصل نماز را اعاده نماید.

مسئله دوازدهم: اگر بعد از سلام نماز احتیاط، شک کند که یکی از اجزاء یا شرایط آنرا بجا آورده یا نه، به شک خود اعتنا نکند.

مسئله سیزدهم: زیاد کردن رکن یا رکعتی در نماز احتیاط

اگر در نماز احتیاط خود، رکنی را زیاد کند یا مثلاً به جای یک رکعت، دو رکعت بخواند، نماز احتیاط او باطل است و بنابر احتیاط واجب باید نماز احتیاط و اصل نماز را دوباره بخواند.

مسئله چهاردهم: کم یا زیاد کردن جزء غیر رکن

اگر در نماز احتیاط خود، چیزی را که رکن نیست، سهواً کم یا زیاد کند، سجده سهو ندارد.

مسئله پانزدهم: فراموشی تشهد و یک سجده

اگر در نماز احتیاط خود، تشهد یا یک سجده را فراموش کند، احتیاط مستحب آن است که بعد از سلام نماز آنرا قضا نماید.

مسئله شانزدهم: ترتیب در نماز احتیاط، قضای یک سجده و تشهد و دو سجده سهو

اگر نماز احتیاط و قضای یک سجده یا قضای تشهد یا دو سجده سهو، بر او واجب شود، باید اول نماز احتیاط را بجا آورد.

در حکم شک بین دو و سه و حکم شک بین سه و چهار بیان شد که نمازگزار بعد از بناء گذاشتن بر اکثر و تمام کردن نماز باید به مقداری که ظن به نقصان دارد نماز احتیاط بخواند. و در خواندن نماز احتیاط به صورت نشسته یا ایستاده نیز مخیر است. دلیل این تخییر وجود دو روایت در مسئله می‌باشد که در یکی از آنها خواندن نماز به صورت نشسته و در دیگری حکم به ایستاده خواندن نماز شده است که نتیجه جمع میان این دو روایت اختیار نمازگزار در کیفیت انجام آن به صورت ایستاده یا نشسته می‌باشد. در ادامه به این دو روایت اشاره‌ای خواهیم داشت.

صحیحۃ حلبی

«... ان كنت لا تدري ثلاثاً صلّيت أم أربعاً و لم يذهب و همك إلى شيء فسلم ثم صلّ ركعتين و أنت جالس تقرأ فيهما بأمّ الكتاب...»^۱.

امام صادق علیه‌السلام: «اگر نمی‌دانی سه رکعت خوانده‌ای یا چهار رکعت و گمان تو به سوی چیزی نمی‌رود، پس سلام بده و سپس دو رکعت نماز بخوان در حالی که نشسته‌ای و در آن سوره حمد را می‌خوانی».

صحیحۃ زراره

«... إذا لم يدر في ثلاث هو أو في أربع قام فأضاف إليها أخرى و لا شيء عليه و لا ينقض اليقين بالشك و لا يدخل الشك في اليقين»^۲.

«اگر نمی‌داند که در رکعت سوم هست یا چهارم، می‌ایستد و یک رکعت دیگر اضافه می‌کند و چیزی بر او نیست و یقین را با شک نقض نمی‌کند و شک را داخل یقین نمی‌کند».

اشکال

صحیحۃ زراره در این مطلب ظهور ندارد که نمازگزار آن رکعتی که به عنوان احتیاط بجا می‌آورد متصل به نماز بخواند. بلکه ظهور دارد که در همان نمازی که می‌خواند، ایستاده و یک رکعت نماز احتیاط به نماز خود اضافه کند.

جواب

مراد حضرت یقیناً از «قام فأضاف إليها أخرى» نماز احتیاط به صورت منفصل می‌باشد، زیرا خواندن نماز احتیاط به صورت جدای از نماز از مقتضیات مذهب تشیع می‌باشد. (FG)

دلیل تخییر در نماز احتیاط بین قیام و جلوس، جمع صحیحۃ حلبی. صحیحۃ زراره.

۱. وسائل الشیعة الباب ۱۰ من أبواب الخلل الحدیث ۵.

۲. وسائل الشیعة الباب ۱۰ من أبواب الخلل الحدیث ۳.

تطبيق

۱۴. و اما التخيير في ركعة الاحتياط بين الجلوس و القيام،

۱۴. و اما تخيير در يك ركعت نماز احتياط بين نشستن و ايستادن.

فهو للجمع بين الصحيح المتقدم و صحيحة زرارة عن أحدهما عليهما السلام: «... إذا لم يدر في ثلاث هو أو في أربع

قام فأضاف إليها أخرى و لا شيء عليه و لا ينقض اليقين بالشك و لا يدخل الشك في اليقين»^۱

به دليل جمع بين صحيحة پیشین و صحيحة زراره می باشد از یکی از دو امام علیهما السلام: «... اگر نمی داند که در رکعت سوم است یا چهارم، می ایستد و یک رکعت دیگر اضافه می کند و چیزی بر او نیست و یقین را با شک نقض نمی کند و شک را داخل یقین نمی کند».

و المراد من قوله عليه السلام: «قام...» هو القيام الى ركعة أخرى منفصلة لا متصلة لقضاء المذهب بذلك.

و مراد از قول امام عليه السلام: «قام...» قيام برای خواندن يك ركعت دیگر به صورت جدای از نماز می باشد نه این

ركعت احتياط به نماز متصل باشد، به دليل این که اقتضای مذهب تشیع انجام آن به صورت جدا می باشد.

SCO۱۰۵:۵۲

مستند حکم شک بین دو و چهار

در احکام شکیات نماز متذکر شدیم که شک بین دو و چهار بعد از سر برداشتن از سجده دوم، که باید بنا بگذارد چهار رکعت خوانده و نماز را تمام کند و بعد از نماز دو رکعت نماز احتياط ایستاده بخواند. در این قسمت به مستندات این حکم خواهیم پرداخت.

عموم موثقة عمار

«يا عمّار اجمع لك السهو كلّه في كلمتين: متى ما شككت فخذ بالأكثر فإذا سلّمت فأتم ما ظننت أنّك نقصت»^۲.

«يا عمار حکم «سهو و اشتباه» را در دو جمله برای تو جمع می کنم: هنگامی که شک کردی جانب اکثر را اخذ کن و هنگام که سلام دادی آن را تمام کن به مقداری که گمان داری ناقص انجام داده ای».

صحيحة زرارة

«... من لم يدر في اثنين هو أو في أربع قال: يسلم و يقوم فيصلّي ركعتين ثمّ يسلم و لا شيء عليه»^۳

«... نمازگزاری که نمی داند در رکعت دوم هست یا چهارم؟ حضرت فرمود: سلام نماز را می دهد و می ایستد پس دو رکعت نماز می خواند و چیزی بر عهده او نیست».

۱. وسائل الشیعة الباب ۱۰ من أبواب الخلل الحديث ۳.

۲. وسائل الشیعة الباب ۸ من أبواب الخلل الواقع في الصلاة الحديث ۱.

۳. وسائل الشیعة الباب ۱۱ من أبواب الخلل الحديث ۴.

تقیید حکم به اتمام ذکر واجب سجده دوم

همان‌طور که در تبیین احکام شکیات نماز گذشت شک بین دو و سه در صورتی نماز مکلف صحیح است و با بناء گذاشتن بر اکثر نماز را تمام خواهد کرد و با نماز احتیاط حکم به صحت نمازش خواهد شد، که شک بعد از تمام شدن ذکر واجب سجده دوم برای او حاصل شده باشد. دلیل این مطلب این است که در دو رکعت اول نماز وهم و شک جایی ندارد و اگر مکلف قبل از تمام کردن دو رکعت اول شک کند باید نماز را اعاده کند. اما در صورتی که ذکر واجب سجده دوم رکعت دوم را تمام کند، در واقع شک بعد از اتمام رکعتین بوده و موجب بطلان نماز نخواهد شد. (FG)

عموم موثقه عمار.
صحيحه زرارہ.

دلیل حکم شک بین دو و چهار

تطبيق

۱۵. و اما حکم الشک بين الثنتين و الأربع بما تقدم، فلعوم موثقة عمار المتقدمة وصحيحة زرارة عن أحدهما عليهما السلام:

۱۵. و اما حکم شک بین دو و چهار به آنچه گذشت، به دلیل عموم موثقه عمار پیشین و صحیحه زرارہ از یکی از دو امام علیهما السلام است.

«... من لم يدر في اثنتين هو أو في أربع قال: يسلم و يقوم فيصلي ركعتين ثم يسلم و لا شيء عليه»^۱ و غيرها.

«... نمازگزاری که نمی‌داند در رکعت دوم هست یا چهارم؟ حضرت فرمود: سلام نماز را می‌دهد و می‌ایستد پس دو رکعت نماز می‌خواند و چیزی بر عهده او نیست.» و غیر این موثقه.

۱۶. و اما اعتبار اتمام الذكر الواجب، فلانه بدونه لا يحرز اتمام الأوليتين.

۱۶. و اعتبار تمام شدن ذکر واجب سجده دوم، به این دلیل است که بدون تمام شدن آن اتمام دو رکعت اول احراز نخواهد شد.

SCO۲۰۹:۲۸

دلیل حکم شک بین دو و سه و چهار

در احکام شک بیان کردیم که شک بین دو و سه و چهار بعد از سر برداشتن از سجده دوم، بنا را بر چهار می‌گذارد و بعد از نماز دو رکعت نماز احتیاط ایستاده و بعد دو رکعت نشسته بجا آورد. دلیل این حکم روایتی است که عبدالرحمن بن الحجاج از امام کاظم علیه السلام نقل می‌کنند. در این روایت امام کاظم علیه السلام از پدر بزرگوارشان امام صادق علیه السلام سوال می‌کنند: «مردی نمی‌داند که دو رکعت نماز خوانده است یا سه رکعت یا

۱. وسائل الشیعة الباب ۱۱ من أبواب الخلل الحدیث ۴.

چهار رکعت؟ امام صادق علیه السلام فرمود: دو رکعت نماز - احتیاط - ایستاده می خواند سپس دو رکعت نماز - احتیاط - می خواند در حالی که نشسته است.^۱

تطبيق

۱۷. و اما ان حکم الشاک بین الثنتين و الثلاث و الأربع ما ذکر، فلصحيح عبد الرحمن بن الحجاج عن أبي إبراهيم عليه السلام:

۱۷. و اما حکم شاک بین دو و سه و چهار، همان چیزی است که ذکر شد به دلیل صحیح عبدالرحمن بن حجاج از امام کاظم علیه السلام است.

«قلت لأبي عبد الله عليه السلام: رجل لا يدرى اثنتين صلى أم ثلاثاً أم أربعاً، فقال: يصلي ركعتين من قيام ثم يسلم ثم يصلي ركعتين و هو جالس»^۲

امام کاظم علیه السلام از پدر بزرگوارشان امام صادق علیه السلام سوال می کنند: «مردی نمی داند که دو رکعت نماز خوانده است یا سه رکعت یا چهار رکعت؟ امام صادق علیه السلام فرمود: دو رکعت نماز - احتیاط - ایستاده می خواند سپس دو رکعت نماز - احتیاط - می خواند در حالی که نشسته است.»

SCOR ۱۱:۱۰

دلیل حکم شک بین چهار و پنج بعد از سجده آخر نماز

در مباحث تبیین احکام شکیات نماز گذشت که شک بین چهار و پنج بعد از سر برداشتن از سجده دوم، بنا را بر چهار می گذارد و نماز را تمام کند و بعد از نماز دو سجده سهو بجا می آورد.^۳

۱. در تحلیل این حکم باید گفت که شخصی که بین دو و سه و چهار شک دارد یا در واقع دو رکعت خوانده است که با دو رکعت نماز احتیاط که ایستاده می خواند نقص نمازش را جبران می کند و یا در واقع سه رکعت خوانده است که با دو رکعت نماز نشسته احتیاط نقص نمازش جبران می شود و یا این که در واقع نمازش کامل بوده است که خواندن نماز احتیاط - به صورت جدای از نماز - موجب اخلاقی به نماز او نخواهد شد و این شخص یقین خواهد کرد تکلیفی که بر عهده اش بوده، به طور کامل ادا کرده است.

۲. وسائل الشیعة الباب ۱۳ من أبواب الخلل الحدیث ۱.

۳. در بعضی از مسائل شکیات نماز، نماز گزار مأمور به انجام سجده سهو است ضروری به نظر می رسد که نگاهی اجمالی به احکام و کیفیت آن بپردازیم مسائلی که ذکر می شود مطابق با فتاوی حضرت امام «ره» می باشد.

سجده سهو

مسئله اول: موارد وجوب سجده سهو

الف: نماز گزار باید بعد از سلام نماز، برای سه چیز، دو سجده سهو بجا آورد.

ب: دستور سجده سهو در مسائل بعدی می آید.

ج: موارد وجوب دو سجده سهو:

۱. در بین نماز، سهواً حرف بزند.

۲. یک سجده را فراموش کند.

۳. در نماز چهار رکعتی، بعد از سجده دوم شک کند که چهار رکعت خوانده است یا پنج رکعت.

د: در دو مورد هم احتیاط واجب آن است که سجده سهو بجا آورد:

۱. در جایی که نباید سلام نماز را بدهد، مثلاً در رکعت اول نماز، سهواً سلام بدهد.

دلیل حکم این مسئله روایتی است که ابی بصیر از امام صادق علیه السلام نقل می کند.

۲. در جایی که تشهد را فراموش کند.

مساله دوم: حرف زدن در بین نماز

اگر نمازگزار اشتباهاً یا به خیال این که نمازش تمام شده است، حرف بزند، باید دو سجده سهو بجا آورد.

مساله سوم: حرف ناشی از آه کشیدن، آخ یا آه گفتن سهوی

۱. برای حرفی که از آه کشیدن و سرفه پیدا می شود، سجده سهو واجب نیست.

۲. اگر نمازگزار سهواً آخ یا آه بگوید، باید سجده سهو بجا آورد.

مساله چهارم: دوباره خواندن چیزی را که غلط خوانده

اگر نمازگزار، چیزی را که غلط خوانده است، دوباره به طور صحیح بخواند، برای دوباره خواندن آن، سجده سهو واجب نیست.

مساله پنجم: حرف زدن سهوی

اگر نمازگزار سهواً مدتی در نماز حرف بزند و تمام آنها یک مرتبه حساب شود، دو سجده سهو بعد از سلام نماز، برای تمام آنها کافی است.

مساله ششم: نخواندن و کم و زیاد کردن سهوی تسبیحات

اگر نمازگزار سهواً تسبیحات اربعه را نگوید یا کمتر یا بیشتر از سه مرتبه بگوید، احتیاط واجب آن است که تسبیحات را زیاده از سه مرتبه نگوید مگر به قصد ذکر مطلق.

احتیاط مستحب آن است که بعد از نماز، دو سجده سهو بجا آورد.

مساله هفتم: سلام سهوی و اشتباهی

۱. اگر نمازگزار در جایی که نباید سلام نماز را بدهد، سهواً بگوید: السلام علینا و علی عباد الله الصالحین یا بگوید: السلام علیکم و رحمه الله و برکاته، باید دو سجده سهو بجا آورد.

۲. اگر نمازگزار اشتباهاً مقداری از این دو سلام را بگوید یا بگوید: السلام علیک ایها النبی و رحمه الله و برکاته، احتیاط مستحب آن است که دو سجده سهو بجا آورد.

۳. اگر نمازگزار در جایی که نباید سلام دهد، اشتباهاً هر سه سلام را بگوید، بجا آوردن دو سجده سهو کافی است.

مساله هشتم: برای سجده و تشهد فراموش شده

۱. اگر یک سجده یا تشهد را فراموش کند و قبل از رکوع رکعت بعد یادش بیاید، باید برگردد و آنرا بجا آورد.

۲. اگر در رکوع یا بعد از آن به یادش بیاید که یک سجده یا تشهد را از رکعت قبل فراموش کرده، باید بعد از سلام نماز، سجده یا تشهد را قضا کند و بعد از آن دو سجده سهو بجا آورد.

مساله نهم: ترک سجده سهو

۱. اگر نمازگزار عمداً سجده سهو را بعد از نماز بجا نیاورد، معصیت کرده و واجب است هر چه زودتر آنرا انجام دهد.

۲. اگر نمازگزار سهواً سجده سهو را بجا نیاورد، باید در هر وقت که به یادش آمد، آنرا فوراً انجام دهد و لازم نیست نماز را دوباره بخواند.

مساله دهم: اگر نمازگزار شک دارد که سجده سهو بر او واجب شده است یا نه، لازم نیست سجده سهو را بجا آورد.

مساله یازدهم: اگر کسی که شک دارد مثلاً دو سجده سهو بر او واجب شده یا چهار سجده سهو، دو سجده سهو بجا آورد کافی است.

مساله دوازدهم: کم و زیاد شدن سجده سهو

۱. اگر نمازگزار بداند که یکی از دو سجده سهو را بجا نیاورده است، باید دو سجده سهو را دوباره انجام دهد.

۲. اگر نمازگزار بداند که سهواً سه سجده کرده، باید دو سجده سهو را دوباره انجام دهد.

مساله سیزدهم: دستور سجده سهو این است: نمازگزار بعد از سلام نماز، فوراً نیت سجده سهو نماید و پیشانی خود را به چیزی که سجده بر آن صحیح است، بگذارد و بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ وَبِاللّٰهِ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِهِ. یا بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ وَبِاللّٰهِ اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَلِيٍّ بَهِتْرٍ اسْتَغْنِيَّ بِذِكْرِكَ الرَّحْمَةَ وَبِرَحْمَتِكَ الْبَرَكَاتَةَ. پس از گفتن ذکر سجده می نشیند و دوباره به سجده می رود و یکی از این ذکرها را می گوید پس از آن نیز می نشیند و بعد از خواندن تشهد، سلام می دهد.

صحیحہ ابی بصیر

«إذا لم تدر خمسا صلّيت أم أربعا فاسجد سجدة السهو بعد تسليمك و أنت جالس ثم سلّم بعدهما»
 «اگر نمی‌دانی که پنج رکعت خوانده‌ای یا چهار رکعت، بعد از سلام نماز در حالی که نشسته‌ای دو سجده سهو انجام بده و بعد از آن دو سجده سلام بده».

سوال

حکم این مسئله مقید شده است به جایی که مکلف بعد از سجده آخر شک بین چهار و پنج برایش حاصل شود. این قید از کدام قسمت روایت استفاده می‌شود؟

جواب

این قید از تعبیر «صلّیت» استفاده می‌شود که صیغه ماضی و دلالت بر تحقق دارد و هنگامی گفته می‌شود، نمی‌داند که پنج رکعت خوانده یا چهار رکعت که سجده دوم را تمام شده باشد و اگر قبل از سجده و تمام شدن این شک حاصل شود از آن تعبیر می‌کنند که نمی‌داند که در رکعت چهارم یا پنجم است. لذا تعبیر به صیغه ماضی که دلالت بر تحقق دارد اشاره به ایجاد شک بعد از سجده دوم دارد.

سوال

چرا در این مسئله از عموم موثقه عمار به عنوان یکی از مستندات استفاده نشد؟

جواب

در این مسئله شک مکلف بین ۴ و ۵ قرار گرفته بود و اگر نمازگزار بخوهد طبق عموم موثقه عمار عمل کند باید نماز را بر اکثر «پنج رکعت» بناء بگذارد که باعث بطلان نماز او خواهد بود، بر این اساس در این مسئله مجالی برای تمسک به موثقه عمار باقی نخواهد ماند.

تطبيق

۱۸. و اما حکم الشاک بین الأربع و الخمس بعد ذکر السجدة الأخيرة، فلا يمكن استفادته من عموم موثقة عمار
 ۱۸. و اما حکم کسی که بین چهار و پنج بعد از سجده آخری شک کرده است، را نمی‌توان از عموم موثقه عمار استفاده نمود.

بل يدلّ عليه صحيح أبي بصير عن أبي عبد الله عليه السلام:

بلکه بر حکم آن صحیحہ ابی بصیر از امام صادق علیه‌السلام دلالت می‌کند.

«إذا لم تدر خمسا صلّيت أم أربعا فاسجد سجدة السهو بعد تسليمك و أنت جالس ثم سلّم بعدهما»^۱ و غیره.
 «اگر نمی‌دانی که پنج رکعت خوانده‌ای یا چهار رکعت، بعد از سلام نماز در حالی که نشسته‌ای دو سجده سهو انجام بده و بعد از آن دو سجده سلام بده».

و التقييد بما بعد ذكر السجدة الأخيرة لاستظهاره من التعبير بالفعل الماضي «صلّيت».

۱. وسائل الشیعة الباب ۱۴ من أبواب الخلل الحدیث ۳.

و مقید کردن حکم مسئله به بعد از سجده آخر، به دلیل استظهار آن از تعبیر به فعل ماضی «صلیت» می‌باشد.

SCO۴۱۵:۲۳

دلیل حکم شک بین چهار و پنج در حال قیام

اگر برای نمازگزار در حال ایستاده، شک بین چهار و پنج برایش پیش بیاید، می‌نشیند، تشهد و سلام می‌خواند و یک رکعت نماز احتیاط ایستاده یا دو رکعت نشسته بجا می‌آورد. دلیل این حکم رجوع شک نمازگزار از شک بین چهار و پنج به سه و چهار می‌باشد^۱ که در این صورت باید وظیفه شک بین سه و چهار - که در مستند ۱۳ توضیح داده شد - را انجام دهد. «FG»

حکم شک بین دو و سه و چهار: صحیحۃ عبدالرحمن بن حجاج.
حکم شک بین چهار و پنج بعد از سجده آخر: صحیحۃ ابی بصیر.
حکم شک بین چهار و پنج در حال قیام: رجوع شک به شک بین سه و چهار.

ادله برخی احکام شکیات نماز

تطبیق

۱۹. و اما ان الشاک بین الرابعة و الخامسة حالة القیام یلزمه ما تقدم،

۱۹. و اما کسی که شک بین چهار و پنج دارد در حال قیام، لازم است اموری که گذشت انجام بدهد

فلان الشک مادام کذلک فلا یصدق عنوان: «خمسا صلیت أم أربعا»

به دلیل این است که شک تا زمانی که این‌گونه باشد - قبل از سجده آخر - عنوان «پنج رکعت خوانده‌ای یا چهار رکعت» بر آن صدق نمی‌کند.

بل یصدق عنوان: «ثلاثا صلّیت أم أربعا». الورد فی صحیح الحلبي المتقدم فی الرقم (۱۳)

بلکه بر آن عنوان «سه رکعت خوانده‌ای یا چهار رکعت» صدق می‌کند که در صحیحۃ حلبی پیشین در رقم ۱۳ وارد شده بود.

فیلزم هدم القیام و التسلیم و تطبیق حکم الشک بین الثالثة و الرابعة.

پس باید قیام از بین برود - رها شود - و سلام داده شود و حکم شک بین سه و چهار تطبیق داده شود.

۱. بیشتر بدانیم: سوال: چرا شک بین چهار و پنج در حال قیام به شک به سه و چهار تبدیل شده و مکلف باید احکام شک سه و چهار را انجام بدهد؟

جواب: هنگامی که مکلف در حال قیام شک بین ۴ و ۵ دارد، چون احتمال می‌دهد رکعتی که در حال انجام آن هست رکعت ۵ باشد باید بنشیند و سلام نماز را بدهد تا در نماز خللی - از باب رکعت اضافه - وارد نشود.

وقتی مکلف قیام و رکوع و سجود خود را رها می‌کند و می‌نشیند تشهد و سلام را می‌خواند، یقین می‌کند که رکعت پنجمی به نماز خود اضافه نکرده است ولی احتمال هم می‌دهد که رکعتی که آن را بدون قرائت و رکوع و سجود رها کرد همان رکعت چهارم نمازش بوده باشد. لذا شک مکلف به ۳ و ۴ رجوع می‌کند یعنی یقین دارد که سه رکعت نماز را خوانده است و شک دارد که رکعتی که رها کرد و نخواند نیز همان رکعت چهارم او باشد که در این صورت باید احکام شک بین سه و چهار را انجام بدهد. تا یقین کند که خللی به نمازش - از جهت نقیصه - وارد نشده باشد.

دلیل حکم ظن در عدد رکعات

در احکام شکیات نماز توضیح داده شد که اگر نمازگزار برایش ظن یعنی احتمال قوی به یک طرف حاصل شود، باید به آن عمل کند و ظن در عدد رکعات حکم یقین را دارد. دلیل این مطلب روایتی است که صفوان آن را نقل کرده است.

صحیحہ صفوان

ابی الحسن^۱ علیه السلام «إن كنت لا تدري كم صلّيت و لم يقع وهمك على شيء^۲ فاعد الصلاة»^۳
امام علیه السلام فرمود: «اگر نمی‌دانی که چند رکعت نماز خوانده‌ای و گمانت به سوی چیزی نمی‌رود آن را اعاده کن.»

از این روایت دو حکم قابل استفاده است:

حکم اول

از این روایت استفاده می‌شود که مکلف در صورت شک اگر گمانش به طرف احتمالی متمایل شد باید به همان عمل کند.

و دیگر نباید آثار و احکامی که برای شک بیان شد را عمل کند.

حکم دوم

حکم دیگری که می‌توان از این روایت استفاده این است که اگر گمان نمازگزار به یک سمت متمایل نشود و در حال تردید باقی بماند باید نماز خود را اعاده کند.

اشکال

طبق این روایت باید در تمام مواردی که نمازگزار در حال تردید باقی می‌ماند نماز خود را اعاده کند. در این صورت مضمون این روایت با احکامی که در موارد شکیات گفته شد، چگونه قابل جمع خواهد بود؟

جواب

این روایت در مقام بیان یک قاعده کلی است، لذا در مواردی که دلیل خاص وارد شده است مانند شکیاتی که موجب بطلان نماز نخواهد بود این قاعده تخصیص زده خواهد شد.

حکم ظن در افعال

۱. ابی الحسن علیه السلام عنوان مشترک امام کاظم و امام رضا علیهما السلام می‌باشد.

۲. بیشتر بدانیم: عبارت «ولم يذهب وهمك الى شيء» که در این عبارت آمده است همان «تروی» به معنای فکر و تامل کردن است که در کتب فقهی و رسائل عملیه به آن اشاره شده است. توضیح این عنوان در درس ۲۰ پاورقی صفحه ۱۰ ارائه شده است.

۳. وسائل الشیعة باب ۱۵ من ابواب الخلل فی الصلاة، حدیث ۱.

ظن در افعال حکم شک را دارد، زیرا معنای شک در لغت در مقابل علم است، یعنی هر احتمالی تا به درجه علم نرسد، در لغت به آن شک اطلاق خواهد شد حتی اگر ظن و احتمال بسیار قوی باشد. و این که در بعض علوم ظن به گمان و احتمال قوی اختصاص داده شده است در مقابل شک که به احتمالی که مساوی الطرفین است، اصطلاح خاصی است که دلیلی بر حمل شک وارد شده در لسان روایات و ادله شرعی بر آن وجود ندارد.^۱

اشکال

اگر «ظن» به همان معنای شک است و نصوص شرعی بر معنای اصطلاحی آن حمل نمی‌شود، چرا در ظن در رکعات حکم آن از شک خارج شد و در صورتی که نمازگزار به یک طرف از اطراف احتمال متمایل شود و در نظرش قوی‌تر باشد باید به همان عمل کند؟

جواب

اصل اولی در مراجعه به روایات این است که الفاظ آن حمل بر معنای «لغوی» آن‌ها بشود، البته اگر در مواردی قرینه و دلیل خاصی وجود داشته باشد که دلالت بر معنای خاصی غیر از معنای «لغوی» داشته باشد با توجه به آن از معنای لغوی صرف نظر خواهیم کرد و در بحث «ظن در رکعات» نیز با توجه به وجود ادله و روایاتی که وجود داشت معنای ظن را در مقابل شک قرار دادیم و بین احکام این دو تفاوت قائل شدیم. «FG»

به حکم یقین بودن ظن در رکعات: صحیحۀ صفوان.

دلیل احکام ظن در نماز

به حکم شک بودن ظن در افعال: اقتضای معنای لغوی شک.

۱. برای جمع بندی احکام ظن در نماز و ذکر مثال برای درک بهتر آن عباراتی از تحریر الوسيله امام «ره» را نقل می‌کنیم: ظن و گمان در عدد رکعت‌های نماز، در هر حال، حتی ظنی که به دو رکعت اول نمازهای چهار رکعتی یا به نمازهای دو رکعتی یا سه رکعتی تعلق بگیرد، مثل یقین است تا چه رسد به آن که ظن و گمان به رکعت سوم و چهارم نماز چهار رکعتی تعلق گیرد. پس واجب است طبق گمان خود عمل نماید، اگر چه قبل از این شک داشته باشد، پس اگر ابتداء شک نماید، سپس (در اثر تأمل) در همانی که شک داشت، گمان پیدا کند، باید طبق آخری (یعنی ظن) عمل کند و همچنین اگر گمان او به شک یا شک او به شک دیگری تبدیل شود، باید به آخری عمل نماید، بنابراین اگر در حال ایستادن بین سه و چهار شک کند و بنا را بر چهار بگذارد و بعد از آن که سر از سجده برداشت، شک او به شک بین چهار و پنج تغییر نماید، باید طبق شک دوم عمل نماید و همچنین ... و در موردی که ظن در نماز چهار رکعتی به غیر دو رکعت آخر تعلق گرفته باشد، احتیاط آن است که عمل به گمان کند، سپس اعاده نماید.

اما اینکه ظن و گمان در کارهای نماز معتبر باشد، مورد اشکال است، پس در موردی که ظن و گمان با وظیفه شک مخالفت داشته باشد، نباید احتیاط ترک شود- مثل اینکه گمان کند که (چیزی را) انجام داده است و حال آنکه در محل آن است- به این که مانند قرائت را با قصد «قربۀ الی الله» بدون نیت جزئیت حتمی و مانند رکوع را بجا آورد و پس از آن نماز را اعاده نماید و همچنین است اگر بعد از گذشتن از محل آن، گمان به نیابردن آن پیدا کند و محل جبران و تدارک آن باقی مانده باشد، و اگر محل تدارک و جبران آن هم گذشته باشد، باید نمازش را تمام کند و (برای عمل به احتیاط) در مثل رکوع، نماز را اعاده کند.

«تحریر الوسيله: ج ۱ ص ۱۱۸».

تطبيق

۲۰. و اما ان الظنّ بعدد الركعات بحكم اليقين، فلصحيح صفوان عن ابي الحسن عليه السلام

۲۰. و اما اين كه ظن به عدد ركعات به حكم يقين است به دليل صحيحه صفوان از ابي الحسن عليه السلام است.

«إن كنت لا تدري كم صلّيت و لم يقع وهمك على شيء فاعد الصلاة»^۱

«اگر نمی‌دانی که چند رکعت نماز خوانده‌ای و گمانت به سوی چیزی نمی‌رود آن را اعاده کن».

فانه يدلّ على حكمين: وجوب العمل على طبق الوهم، اي الشك،

پس به درستی که این صحیحه بر دو حکم دلالت می‌کند: واجب بودن عمل کردن مطابق وهم یعنی شک

و وجوب الإعادة عند الشك المتساوي، غایته يلزم تقييد الثاني بغير المشكوك المتقدمه لخروجها بالمقيّد.

و واجب بودن اعاده در صورتی که شک به دو طرف مساوی باشد، نهایتاً حکم دوم با ادله احکام شکياتی که

گذشت تقييد زده می‌شود، زیرا آن دسته از احکام با دليل مقيّد از تحت این حکم «وجوب اعاده» خارج شده‌اند.

و اما ان الظن في الأفعال هو بحكم الشك، فباعتبار أن الشك لغة هو بمعنى خلاف العلم

و اما این كه ظن در افعال به حكم شك است به دليل این است كه شك در علم لغت به معنای خلاف علم است.

و تخصيصه بالمتساوي اصطلاح خاص لا معنى لتحميله على النصوص الشرعية.

و اختصاص شك به معنایی که در احتمالات متساوی الطرفين است اصطلاح خاصی است که حمل آن بر نصوص

شرعیه معنایی ندارد.

كما ان تخصيصه بذلك في باب الركعات هو للدليل الخاص.

هم‌چنان که اختصاص آن معنای «اصطلاحی» در باب ركعات به خاطر وجود دليل خاص می‌باشد. SCO ۶۱۲۸:۳۱

۱. وسائل الشیعة باب ۱۵ من ابواب الخلل فی الصلاة، حدیث ۱.

چکیده

۱. عموم موثقه عمار و صحیحہ حلبی دلالت بر حکم شک بین سه و چهار دارد.
۲. تخییر بین قیام و جلوس در انجام نماز احتیاط مقتضای جمع بین صحیحہ حلبی و صحیحہ زراره می باشد.
۳. وظیفه نمازگزار در شک بین دو و چهار، عموم موثقه عمار و صحیحہ زراره می باشد.
۴. صحیح عبدالرحمن بن حجاج بر حکم شک بین دو و سه و چهار دلالت می کند.
۵. در حکم شک بین چهار و پنج بعد از سجده اخیر نمی توان به عموم موثقه عمار تمسک کرد، بلکه حکم آن را می توان از صحیحہ اُبی بصیر استفاده کرد.
۶. شک بین چهار و پنج در حال قیام، به شک بین سه و چهار رجوع کرده و نمازگزار باید به احکام شاک بین سه و چهار مراجعه کند.
۷. ظن در عدد رکعات به حکم یقین است که مضمون صحیح صفوان بر آن دلالت می کند.
۸. شک در لغت به معنای مخالف علم است، لذا حکم ظن در افعال، حکم شک را خواهد داشت.